

**Міжнародна торгівля послугами:
тенденції розвитку і структура українського ринку**

Висвітлено сучасні процеси на світовому ринку послуг. Проаналізовано тенденції, географічну та видову структури українського ринку послуг, оцінено збалансованість окремих його сегментів.

Ключові слова: зовнішня торгівля послугами, експорт послуг, імпорту послуг, експортна квота, сальдо торгівлі, коефіцієнт покриття експортом імпорту.

В умовах глобалізації світової економіки рівень соціально-економічного розвитку окремих країн значною мірою залежить від зовнішньоекономічного сектору. Зростають міжнародні обороти товарів і послуг, прискорюється рух капіталів і фінансових ресурсів. Характерною ознакою сучасного етапу розвитку світового ринку є випереджальні темпи зростання торгівлі послугами, що зумовлено стрімкими технологічними змінами, інтелектуалізацією праці, інформатизацією суспільних і виробничих відносин. Постійно змінюються напрями зовнішньоторговельних потоків та видова структура ринку послуг. Зростають обсяги супутніх послуг у виробництві й експорті багатьох капіталі- та наукомістких товарів (програмне забезпечення, дизайн, інжиніринг, логістика, маркетингові послуги) [1]; у складі послуг набувають більшої ваги готельний бізнес, рекламні, консалтингові, страхові, фінансові, агентські, брокерські, ріел-

терські, адвокатські й лізингові послуги, франчайзинг, торгівля ліцензіями та патентами, “ноу-хау” тощо. Ринок послуг стає одним із перспективних секторів світового ринку. У структурі платіжних балансів окремих країн частка сфери послуг становить близько 20%, а сама вона стає найбільшим реципієнтом міжнародних інвестицій.

У 2011 р. світовий експорт послуг становив 4170 млрд. дол. США, що у 2,8 раза більше порівняно з 2000 р. і в 1,7 раза – порівняно з 2005 р. [2]. Середньорічні темпи приросту експорту послуг за 2005–2011 рр. коливалися від 6% у розвинених країнах Європи та в Японії до 18% у Китаї. В Україні темпи приросту експорту послуг за цей період становили 12%, імпорту – 10%. У табл. 1 (за даними [2]) наведено групування регіонів і окремих країн світу за середньорічними темпами зростання обсягів торгівлі послугами.

Таблиця 1

Групування країн світу за середньорічними темпами зростання обсягів торгівлі послугами за 2005–2011 рр. (%)

Середній темп приросту експорту	Середній темп приросту імпорту		
	6–10	10–14	14 і більше
6–10	Країни ЄС, США, Японія		Країни Африки
10–14		Росія, Україна, країни Азії	Країни Латинської Америки
14 і більше			Китай, Бразилія

Найвищі темпи зростання обсягів експорту й імпорту послуг (понад 14%) мали місце в Китаї та Бразилії, найнижчі (до 10%) – у країнах ЄС, США та Японії. Нетто-імпортери послуг – країни Африки і Латинської Америки.

На динаміку світового ринку послуг, безумовно, вплинули наслідки світової фінансово-економічної кризи 2008 р. У 2009 р. світовий експорт послуг зменшився на 12%, у країнах ЄС – на 14%, у Російській Федерації – на 19%, в Україні – на 23%. Після такого стрімкого спаду обсягів торгівлі послугами ринок почав відновлюватися лише у 2010 р.: Китай демонструє приріст експорту послуг на 32%, Бразилія – на 15%, Україна – на 20% [2].

Функціонування ринку послуг у кожній країні має свої особливості, оскільки її спеціалізація на тих чи інших видах послуг залежить від рівня економічного розвитку та наявних конкурентних

переваг. Дослідження цих особливостей є важливим для розробки стратегій і програм діяльності на конкретних ринках. Участь країни у світовій торгівлі послугами оцінюють за її часткою в окремих сегментах ринку, а за часткою експорту / імпорту послуг у цілому визначають країни, що є нетто-експортерами та імпортерами послуг. Наразі на світовому ринку послуг домінують п'ять країн: США, Велика Британія, Франція, Німеччина, Японія, на які припадає понад 50% світового експорту послуг [3, с. 179]. Частка України у світовому експорті послуг становить лише 0,6%, в імпорті – 0,2%.

Проблемам функціонування українського ринку послуг та оцінювання його результативності присвячені наукові праці І. Бураковського, В. Зайцева, І. Калачової, М. Леснікової, А. Мазаракі, Ю. Мельник, Н. Мешко, В. Михайлова, А. Олефір, В. Тіпанова, Т. Циганкової, Т. Шеремет та ін. Однак у їхніх роботах недостатньо уваги приділено дослідженню структурних змін, загальних тен-

денцій розвитку міжнародної торгівлі послугами та участі України в цьому процесі.

Мета статті – визначити характерні ознаки формування сучасного світового ринку послуг і в цьому контексті здійснити аналіз динаміки та структури зовнішньої торгівлі України послугами, оцінити збалансованість окремих сегментів українського ринку.

Методологічною та інформаційною основою дослідження є нормативно-правові документи у сфері зовнішньоекономічної діяльності, офіційні дані Державної служби статистики України, Національного банку України та Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, державних статистичних органів країн – торговельних партнерів України, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені проблемам зовнішньоторговельних відносин, статистичній методології аналізу та узагальненню даних торговельного балансу.

Основою для національних і міждержавних систем статистичного обліку послуг та відповідних міжнародних порівнянь є класифікації послуг. Через стрімкий розвиток міжнародного ринку послуг, який постійно доповнюється новими видами, існують різні підходи до їх класифікації. Наразі не існує єдиної загальноприйнятої класифікації послуг на зразок Гармонізованої системи опису та кодування товарів (HS). У країнах Організації економічного співробітництва та розвитку і публікаціях ЮНКТАД (United Nations Conference for Trading

and Development) послуги поділені на п'ять категорій: фінансові; інформаційні (комунікаційні); професійні (виробничі); туристичні; соціальні. У документах Світового банку до послуг включають також платежі, що виникають у зв'язку з міжнародним рухом капіталу і робочої сили. Світовою організацією торгівлі в Генеральній угоді про торгівлю послугами (General Agreement on Trade in Services, далі – ГАТС) запропоновано класифікацію послуг за 12-ма секторами, які об'єднуються в три основні групи: транспортні послуги, подорожі та інші комерційні послуги (ділові, професійні та технічні).

Як видно з табл. 2 (за даними [2]), абсолютними лідерами за темпами зростання обсягів торгівлі за останнє десятиріччя виявилися інші комерційні послуги, частка яких у світовому експорті послуг зросла на 8,9 п. п. (з 44,8% у 2000 р. до 53,7% у 2011 р.). Водночас зменшилася частка транспортних послуг і міжнародного туризму (на 2,4 та 6,5 п. п. відповідно). Серед інших комерційних послуг першу позицію посідають фінансові послуги, другу – роялті та ліцензійні виплати, третю – комп'ютерні й інформаційні послуги. Динамізм зростання обсягів торгівлі діловими та професійними послугами визначається змістом діяльності, важливою для розвитку сучасної економіки. Такі послуги вимагають високої кваліфікації суб'єктів діяльності та формують національну конкурентоспроможність.

Таблиця 2

Видова структура та структурні зрушення у міжнародній торгівлі послугами

Види послуг	Обсяг у 2011 р., млрд. дол. США	% до підсумку		Структурні зрушення, п. п.
		2000 р.	2011 р.	
Експорт				
Усі комерційні послуги	4170	100,0	100,0	х
Транспортні послуги	860	23,0	20,6	-2,4
Подорожі	1065	32,1	25,6	-6,5
Інші комерційні послуги	2240	44,8	53,7	8,9
Імпорт				
Усі комерційні послуги	3955	100,0	100,0	х
Транспортні послуги	1100	28,7	27,9	-0,8
Подорожі	950	29,9	24,0	-5,9
Інші комерційні послуги	1860	41,4	47,1	5,7

Рівень економічного розвитку національної економіки та особливості державного регулювання у контексті формування сприятливого підприємницького середовища зумовлюють спеціалізацію країни на тих чи інших видах послуг. Так, у промислово розвинених країнах перевага надається фінансовим, телекомунікаційним, інформаційним і більшості галузей ділових послуг, а для країн, що розвиваються, характерною є спеціалізація на транспортних, туристичних і фінансових послугах. У 2011 р. перше місце за обсягом експорту ділових і професійних послуг посідали країни ЄС (46,0%), друге – США (15,7%), посилили свої позиції як експортери цих комерційних послуг Індія та Китай (4,5% та 4,4% відповідно).

В Україні експорт послуг за 2005–2011 рр. зріс у 2,25 раза, імпорт – у 1,52 раза. У 2011 р. надходження від торгівлі послугами, за даними Держстату України [4; 5], становили 13,8 млрд. дол. США, або 16,8% загальних експортних надходжень. Торгівля послугами, на відміну від торгівлі товарами, характеризується активним торговельним сальдо: у 2011 р. експорт послуг переважав імпорт на 7,6 млрд. дол. США. Порівняно з докризовим 2007 р. сальдо торгівлі послугами збільшилося на 3,5 млрд. дол. США, або в 2,34 раза, коефіцієнт покриття експортом імпорту за цей період зріс з 1,81 до 2,21 (табл. 3, за даними [5]).

Динаміка зовнішньої торгівлі України послугами за 2005–2011 рр.

(млн. дол. США)

Рік	Експорт послуг	Імпорт послуг	Сальдо	Коефіцієнт покриття
2005	6134,7	2910,9	3223,8	2,09
2006	7505,5	3812,4	3693,1	2,02
2007	9038,9	4980,6	4058,3	1,81
2008	11741,3	6468,0	5273,3	1,82
2010	9598,3	6468,0	3130,3	1,86
2010	11759,4	5447,7	6311,7	2,16
2011	13792,2	6235,2	7557,0	2,21
2011 р. у % до 2005 р.	224,8	214,2	234,0	105,7
2011 р. у % до 2007 р.	152,5	125,2	186,2	122,1

Коефіцієнт покриття як відносна характеристика збалансованості зовнішньої торгівлі функціонально пов'язаний з експортною та імпоротною квотами:

$$\frac{E}{M} = \frac{E}{Q} : \frac{M}{Q},$$

де E – експорт, M – імпорт, Q – валовий внутрішній продукт, $\frac{E}{Q}$ – експортна квота, що розглядається

як індикатор відкритості економіки; $\frac{M}{Q}$ – ім-

портна квота, яка характеризує ступінь імпоротної залежності економіки.

Синхронність динаміки цих показників збалансованості торгівлі послугами в Україні проілюстровано на рис. 1 (за даними [4; 5]). Тенденцію коефіцієнта покриття апроксимує парабола 2-го порядку $Y = 0,031x^2 - 0,500x + 3,942$. Адекватність моделі підтверджує коефіцієнт детермінації $R^2=0,8727$. Отже, за умови збереження виявленої тенденції розвитку українського ринку послуг у 2012 р. з імовірністю 0,9 можна очікувати, що коефіцієнт покриття знаходитиметься в інтервалі [1,80; 2,94].

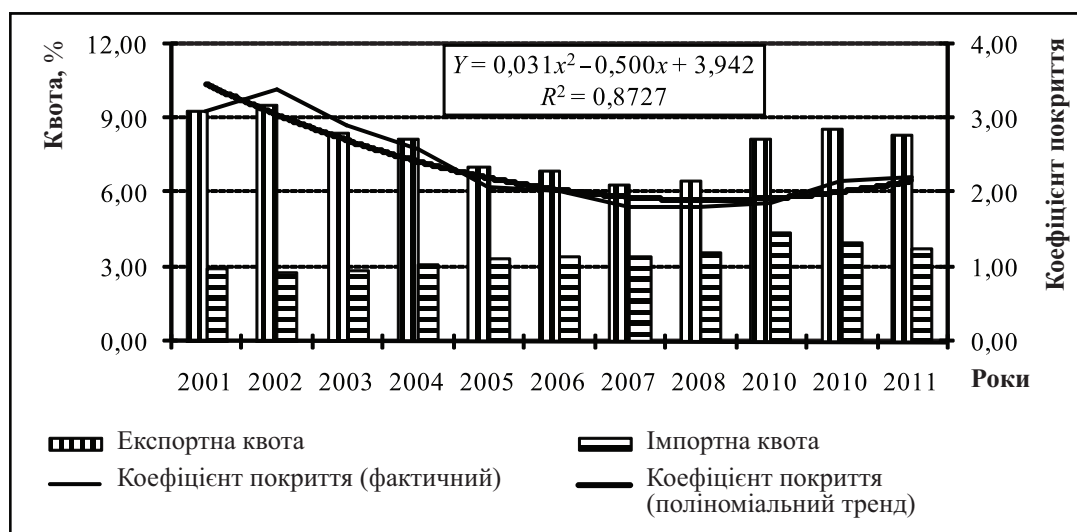

Рис. 1. Поліноміальний тренд коефіцієнта покриття імпорту послуг експортом в Україні за 2001–2011 рр.

Нарощення обсягів зовнішньої торгівлі України послугами супроводжується зрушеннями у географічній та видовій структурах як експорту, так і імпорту. Основними торговельними партнерами України є країни СНД і Європейського Союзу. Як видно на рис. 2 (за даними [4; 5]), приріст обсягів експорту за 2001–2011 рр. в країни СНД і в інші країни світу відбувався практично однаково темпами (83,0%), в країни ЄС темпи приросту експорту дещо менші – 59,0% [6]. Слід зауважити,

що скорочення експортно-імпортних операцій з країнами СНД на користь європейських країн, що відбувалося поступово, починаючи з 2000 р., у післякризовий період припинилося. В експорті та імпорті послуг намітилася зворотна тенденція. Збільшення обсягів торгівлі послугами з країнами СНД у 2008–2011 рр. фактично визначалося відносинами з Російською Федерацією, на яку припадало 44,2% експорту послуг з України та 14,5% імпорту.

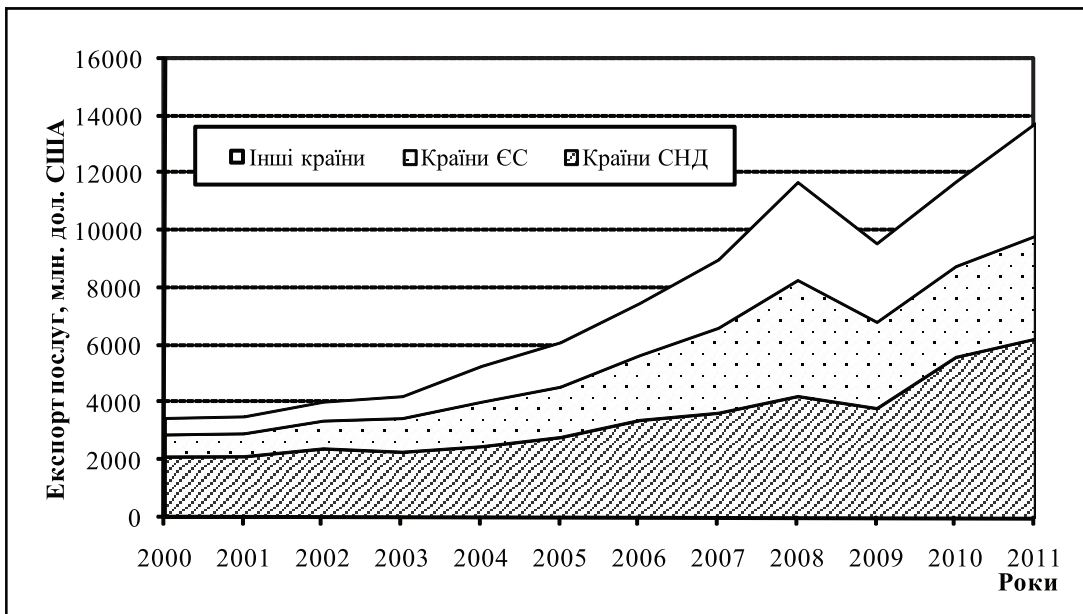

Рис. 2. Динаміка нарощення експорту послуг з України в країни СНД, ЄС та інші країни світу

Співвідношення експорту й імпорту, а відтак, і значення коефіцієнтів покриття суттєво відрізняються за регіонами: в торгівлі з країнами СНД коефіцієнт покриття був стабільно високим (у 2011 р.

становив 5,32), з іншими країнами світу його значення коливалося в межах 1,3–1,5, з країнами ЄС в останні роки – не перевищувало 1,06 (табл. 4, за даними [4; 5]).

Таблиця 4

Географічна структура та збалансованість зовнішньої торгівлі України послугами

Рік	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Експорт, % до підсумку						
Країни СНД	45,4	40,6	36,2	39,9	47,7	45,3
Інші країни світу, у т. ч.:	54,6	59,4	63,8	60,1	52,3	54,7
– країни ЄС	30,3	32,8	34,6	31,5	27,1	26,2
Імпорт, % до підсумку						
Країни СНД	18,6	16,1	16,4	14,4	17,3	18,8
Інші країни світу, у т. ч.:	81,4	83,9	83,6	85,6	82,7	81,2
– країни ЄС	48,2	52,1	59,3	58,8	55,5	54,4
Коефіцієнт покриття експортом імпорту						
Країни СНД	4,94	4,58	4,01	4,89	5,97	5,32
Інші країни світу, у т. ч.:	1,35	1,29	1,38	1,32	1,36	1,49
– країни ЄС	1,27	1,15	1,06	0,99	1,05	1,06

Українська видова структура зовнішньої торгівлі послугами значно відрізняється від світових (табл. 5, за даними [4; 5]). Вигідне транзитне положення нашої країни традиційно забезпечує переважання транспортних послуг в експорті: у 2011 р. їх частка становила 65,7%, що суттєво перевищує світовий показник (20,6%). У складі транспортних послуг домінуючою статтею є надходження за транспортування газу, обсяг яких за 2010–2011 рр. збільшився в 1,8 раза (майже повністю – за рахунок

підвищення тарифів). У 2011 р. частка трубопроводного транспорту в експорті транспортних послуг склала 41,4%, що на 8 п. більше порівняно з докризовим 2007 р. Транспортні послуги займають першу позицію також і в імпорті послуг (у 2011 р. – 25,4%). Загалом транспортні послуги – це один з найбільш вагомих сегментів українського ринку послуг, що має активний торговельний баланс: у 2011 р. сальдо торгівлі склало 7,5 млрд. дол. США, а коефіцієнт покриття сягнув рівня 5,72.

Видова структура та збалансованість зовнішньої торгівлі України послугами у 2011 р.

Вид послуг	% до підсумку		Коефіцієнт покриття
	Експорт	Імпорт	
Транспортні послуги	65,7	25,4	5,72
Подорожі	3,3	7,4	0,98
Послуги зв'язку	2,7	2,3	2,54
Будівельні послуги	1,5	2,5	1,35
Страхові послуги	0,8	1,9	0,92
Фінансові послуги	2,3	15,3	0,33
Комп'ютерні послуги	3,9	3,9	1,55
Роялті та ліцензійні послуги	0,3	6,6	0,11
Різні ділові, професійні та технічні послуги	13,7	18,3	1,65
Послуги приватним особам і послуги у галузі культури та відпочинку	0,2	3,8	0,16
Державні послуги, не віднесені до інших категорій	0,0	8,2	0,01
Послуги з ремонту	4,5	0,7	14,20
Інші ділові послуги	1,1	3,6	0,66

Другу позицію на українському ринку послуг посідають різні ділові, професійні та технічні послуги: у 2011 р. їх частка в експорті послуг становила 13,7%, в імпорті – 18,3%, коефіцієнт покриття – 1,65, сальдо торгівлі +745,8 млн. дол. США. Активні торговельні баланси у цьому сегменті ринку мали послуги в інженерних та технічних галузях, у галузі архітектури, сільського господарства, видобутку корисних копалин, переробки продукції на місцях. Інші послуги цієї групи, зокрема юридичні та бухгалтерські, мають від'ємні сальдо торгівлі. Нереалізованим є потенціал будівельних послуг, частка яких в експорті послуг складає лише 1,5%. І це за наявності багатотисячної армії трудових мігрантів – будівельників.

Сумарна частка комп'ютерних, страхових, фінансових, ліцензійних послуг та роялті, які на світових ринках займають високі позиції, в українському експорті послуг складає лише 7,3%, в імпорті – 27,7%. При цьому комп'ютерні послуги та послуги зв'язку мали активні торговельні баланси (коефіцієнти покриття 1,55 і 2,54 відповідно); страхові, фінансові, ліцензійні послуги та роялті – пасивні (коефіцієнти покриття менше одиниці). Найбільш вагомим є дисбаланс торгівлі фінансовими послугами: у 2011 р. превалювання імпорту над експортом сягнуло 643 млн. дол. США, переважно за рахунок офшорних фінансових центрів. Так, дефіцит торгівлі фінансовими послугами з Кіпром становив 391,3 млн. дол. США, або 60,8% сумарного дефіциту у цьому сегменті ринку.

Туризм, який посідає другу позицію у світовому експорті послуг, в Україні, незважаючи на природно-кліматичний і культурно-історичний потенціали, практично не є джерелом доходу. У 2011 р. торговельне сальдо було від'ємним за такими видами, як “Подорожі” і “Послуги приватним особам та послуги у галузі культури та відпочинку”

(7,3 і 199,7 млн. дол. США відповідно). В імпорті послуг відносно висока частка належить послугам, що пов'язані з державним управлінням загального характеру (8,2%).

Отже, незважаючи на додатне сальдо торгівлі послугами, Україна потребує стратегічних рішень щодо розвитку цього сектору зовнішньоекономічної діяльності [7, с. 76–77]. За роки незалежності Україна зосередилася на поставках на міжнародний ринок тих видів послуг, частка яких скорочується у глобальних продажах та прямих закордонних інвестиціях і які не мають перспектив ефективної конкуренції. Це стосується передусім ринку міжнародних перевезень. В останні роки відбувається експансія іноземних транспортних і експлуатаційних компаній на український ринок. Темпи зростання імпорту транспортних послуг випереджають темпи зростання експорту: у 2011 р. порівняно з попереднім роком імпорт збільшився на 33,8%, експорт – на 15,3%. Коефіцієнти випередження експорту імпортом були такими: повітряний транспорт – 1,21, морський – 1,11, залізничний – 1,07. Через високу конкуренцію у цих сегментах ринку Україна може втратити свої позиції.

Диспропорції сучасної структури зовнішньої торгівлі України послугами обмежують її присутність на світових ринках. Разом з тим, у країні є усі необхідні передумови (наукові розробки, технології, кваліфіковані кадри) для продукування усього спектра послуг, які активно розвиваються в умовах глобалізації та транснаціоналізації економіки. Посилення позицій України на світових ринках торгівлі послугами пов'язані, перш за все, з диверсифікацією експорту послуг. На сучасному етапі економічного розвитку для підвищення конкурентоспроможності України на цих ринках та посилення зацікавленості зарубіжних партнерів

у співробітництві необхідно визначити за пріоритет розвиток високотехнологічних галузей, обмін у сфері комп'ютеризації, технологій, інжинірингу, фінансових послуг, туризму. Задля цього слід залучати прямі іноземні інвестиції в інфраструктурні галузі послуг. Важливою є також участь України у міжнародних стратегічних альянсах у галузях інформаційних, комп'ютерних, телекомунікаційних, космічних, авіаційних послуг, послуг із наукових досліджень та розробок. У 2011 р. коефіцієнт покриття експортом імпорту науково-дослідних та дослідно-конструкторських послуг становив 3,37. Зміна структури експорту в напрямі наукомістких видів послуг сприятиме формуванню нової економіки та переходу до інформаційного суспільства.

Список використаних джерел

1. Александров Ю. Л. Рынок услуг во внешнеэкономических связях РФ: оценка структурных сдвигов / Ю. Л. Александров, Е. В. Поклонова // Проблемы современной экономики : Евразийский междунар. науч.-аналит. журнал. – Режим доступа : <http://www.m-economy.ru> – Название с титул. экрана.
2. International trade statistics 2012 / World Trade Organization [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.wto.org/> – Screen title.
3. Олефір А. Тенденції розвитку міжнародної торгівлі послугами в умовах динамізації конкурентного середовища / А. Олефір, В. Тіпанов // Міжнародна економічна політика. – 2008. – №. 8–9. – С. 171–204.
4. Офіційний веб-сайт Держстату України. Географічна структура експорту-імпорту послуг (1994–2010) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua> – Назва з титул. екрана.
5. Зовнішня торгівля України : [стат. зб.] [Електронний ресурс] / відп. за вип. А. Фризоренко ; Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua> / – Назва з титул. екрана.
6. Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2011 р. : [стат. зб.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua> / – Назва з титул. екрана.
7. Мельник Ю. Формування стратегічних пріоритетів України на міжнародному ринку послуг / Ю. Мельник // Вісник ТАНГ. – 2007. – № 4. – С. 72–83.

УДК 311.312

С. В. Огреба,
аспірант,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Статистичне вивчення тіньової економіки: світовий досвід

Розглянуто міжнародний досвід кількісного вимірювання обсягів тіньової економіки. Виявлено основні тенденції розвитку процесу вдосконалення статистичної методології у різних країнах світу.

Ключові слова: *тіньова економіка, міжнародний досвід, аналітична основа, економіка, що безпосередньо не спостерігається, неформальна економіка, прихована економіка, нелегальна економіка.*

У сучасних умовах господарювання важливим фактором успішної побудови стратегії розвитку економіки є точне та повне оцінювання показників економічної діяльності держави, що відображаються за системою національних рахунків. Але частина економічної діяльності залишається “невидимою” для державних статистичних служб, що призводить до викривлення макроекономічних показників, неповного відображення даних у державній статистиці та, як наслідок, неточних результатів аналізу економічної ситуації у країні. Найбільша частка економічної діяльності, що безпосередньо не спостерігається, припадає на ті-

ньову економіку. Тому важливою проблемою державної статистики є створення фундаментальних методологічно-організаційних засад ефективного вимірювання та міжнародного зіставлення показників розвитку цього явища. Незважаючи на труднощі кількісного вимірювання тіньової економіки, наразі провідними фахівцями з цієї проблематики у різних країнах світу розроблено багато методик. Опрацювання та систематизація світового досвіду статистичного вивчення тіньової економіки є необхідною умовою створення гармонізованої системи кількісного вимірювання цього явища.

Серед наукових праць, у яких досліджуються проблеми тіньової економіки у цілому та окремі її